

Martin Rothkegel

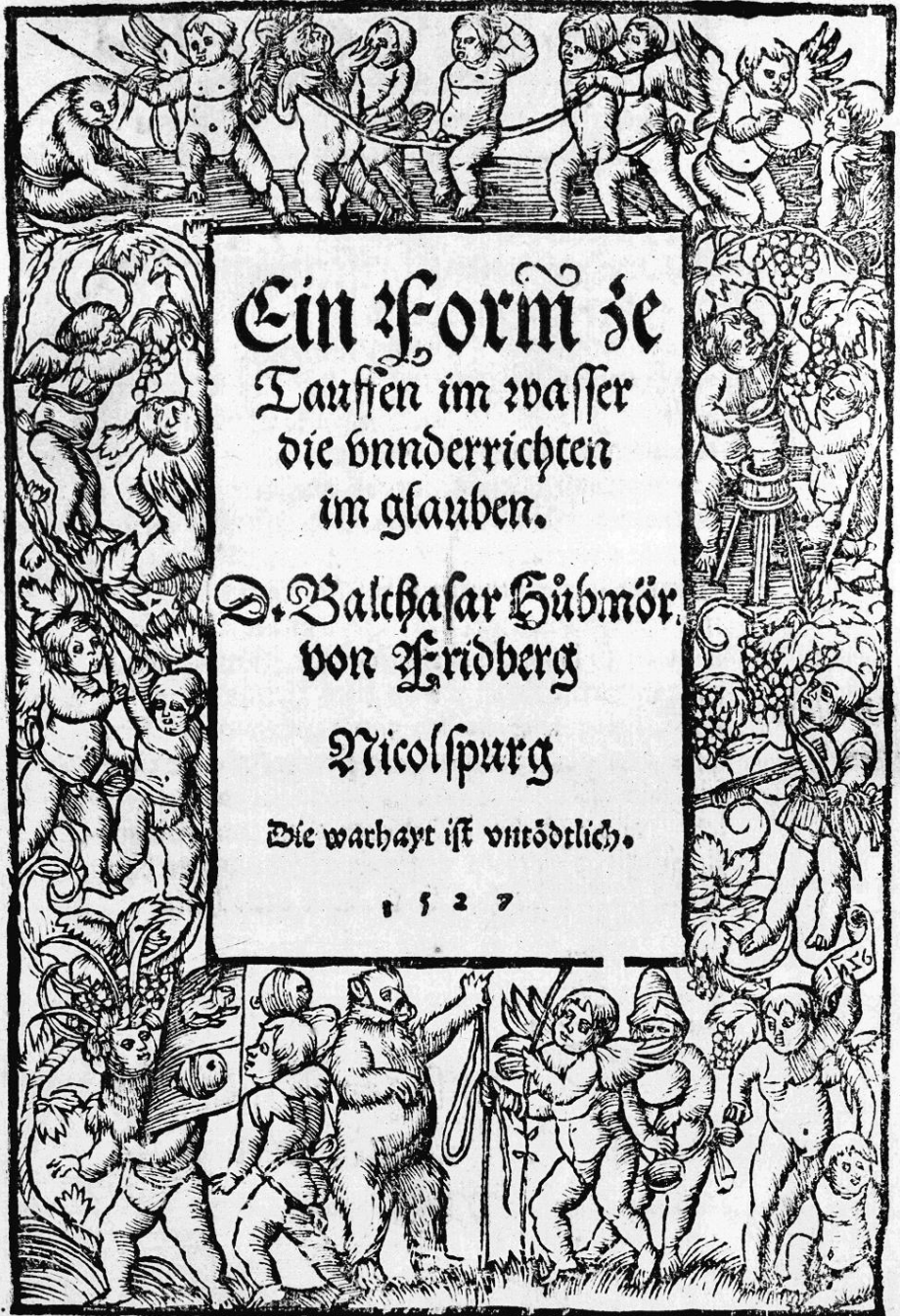
Nepřátelé-přátelé umění

Obrazoborectví a renesanční sběratelství v mikulovské křtěnecké reformaci (1526–1535)

Z roku 1535 pochází vyznavačský spis s titulem „*Bekantnus und rechenschafft der getaufften in den namen Jesu Cristi zu Nicolspurg und umb den Stain*“ (Vyznání a vydání počtu z víry pokřtěných ve jménu Ježíše Krista v Mikulově a okolo kamenného vrchu). Text nese podpisy pěti bývalých katolických kněží, nyní křtěneckých kazatelů města Mikulova, městeček Mušova, Pouzdrán a vsí Perné a Pavlova, od středověku existujících farností mikulovského panství, mezi nimiž je i Johannes Spittelmaier (před 1500–po 1535) a Andreas Fischer (okolo 1480–1541). Pečlivě formulované vyznání zřetelně stojí v teologické tradici Balthasara Hubmaiera. V oddíle o Bohu obsahuje ostré odmítnutí jakéhokoliv klanění obrazům, spojené s odsouzením učení o reálné přítomnosti ve Večeři Páně a praxe úcty k eucharistii. Vše toto prý není nic jiného než modlářství. Z Boží duchovní podstaty prý nutně vyplývá požadavek kultu zbaveného obrazů a čistě duchovní uctívání Boha,

von dem all creaturen, sichtliche und unsichtliche, leben und ier wesen haben. Er ist das ebig, ainig und unwandelbarig, das edlist und peste guet, Mathei 19 [17], von dem alles, so je guet ist, den namen hat, und ist doch derselben ding kaines. Auch sol, kan noch mag ime aus disen dingen nichts vergleicht werden, wie er dan selbs am andern Puech Moisy am 20. [Ex. 20, 4] und an vil andern ortten mer in der geschriffte verpotten hat... Wer es aber thuet, der wirt verfluecht mit sambt dem pildwerch, wie im Puech der Weishait am 14. und 15. [Sap. 13–15] hell angezeigt wirdt, und der apostel Paulus an vil ortten ausweist, das denen, so abgöttler seint, das ist: die, die das pildwerckh eeren und anpetten, das ist: die es mit silber und golt zieren und schmuckhen, yere knie darvor biegen und anriefen, das reich Gottes vertzigen wirt [1. Kor. 6, 9]. Darumb darumb spricht Johannes in der 1. [Epistel] am 5. capitel [1. Joh. 5, 21]: 'Ir kinder, hiettent euch vor den götzen oder abgöttereien' ... Aus disem allen ist ja beweislich, das die Cristen, ja all menschen, aus göttlicher erforderung und pflicht kain gemel oder pildwerchen haben, eeren noch anpetten sollen. Darumb wier schberlich under dem pabstumb verirret haben (welche verferung heuttags kain endt sein wil), das wier das gepildwercht prot des sacraments getzieret und geschmuckht haben und als Got mit göttlicher eererpiettung angebeett haben, welches kundlicher ist, als man davon reden mag. Gottes wirt nit mit menschen henden gepflegt, der auch sein woung nit hat in heusern von silber, gold oder stain gebauet, des sitz der himel ist und die erden ein schamel seiner fues, darumb lis Esaiaam am 66. [1], die Geschicht der Zbelffpotten am 7. und 17. [Act. 7, 48–49; 17, 24–25].'

(od něž celé stvoření, viditelné i neviditelné žije a dýchá. On je věčný, jediný a neproměnitelný, nanejuvš dobrý Bůh, Mt 19 [17], od něž všechno, co je dobré, má jméno, a přesto není žádnou z těchto věcí. Také nesmí být v žádné z těchto věcí zpodobňován, jak to Mojžíš ve své druhé knize ve 20. kapitole zakázal [Ex 20, 4] a na mnoha jiných místech odsuzuje. Kdo tak činí, ten propadne i se svým stvořeným obrazem zatracení, jak je jasně ukázáno v knize Moudrosti v 14. a 15. kapitole [Mdr 13–15]. Apoštol Pavel na mnoha místech dokazuje, že modlářům (to jest těm, kteří uctívají a vzývají obrazy, zdobí je stříbrem a zlatem) a každému kolenu, které se před tím ohne, bude odeprěno Boží království [1 K 6, 9]. Proto mluví Jan v 1. [epištote] v 5. kapitole [1 J 5, 21]: „Synáčkové, vystřihejte se model.“ Z toho všeho plyne důkaz, že křesťané, ano, všichni lidé, z Božího nařízení nemají činit žádný obraz nebo dílo, kterému by náležela úcta. Proto jsme propadli těžkým bludům, když jsme za papežství (kterémužto svedení ještě dnes není konec) kráslili a zdobili modlářsky chléb

Vyobrazení 1: Titulní strana spisu Balthasara Hubmaiera, Eine Form zu taufen [Liturgie křtu dospělých], Nikolsburg: Simprecht Sorg, 1526. (reprofoto Martin Rothkegel)

svátosti a prokazovali mu takovou úctu, jako by byl sám Bůh, což je tak zjevné, až je o tom škoda mluvit. Bůh nemá co společného s dílem lidských rukou. On ani nebydlí v domech ze stříbra, zlata nebo z kamene. Nebe jest mu stolicí a země podnoží jeho nohou, o tom čti v Izajášovi v 66. [1] a také ve Skutcích dvanácti apoštolů v 7. a 17. [Sk 7, 48–49; 17, 24–25].)

Proti čistě dekorativnímu figurálnímu zpodobňování nenamítali mikulovští kazatelé zjevně nic, oproti huterským bratřím, usedlým taktéž na Moravě, kteří starozákonní zákaz obrazů interpretovali jako zákaz jakéhokoliv výtvarného znázorňování živoucí bytosti. Pokud totiž zalistujeme ve sborníku univerzitní knihovny v Bratislavě, ve kterém se mikulovské vyznání víry z roku 1535 rukopisně dochovalo, narazíme na spisy Balthasara Hubmaiera, tištěné mezi lety 1526–1527 u Simprechta Sorga-Froschauera v Mikulově, a jejich figurální renesanční rámce (srov. vyobrazení č. 1). Na konci svazku se konečně nachází odkaz, že u tohoto konvolutu máme co činit s „*Ordnungen der prüeder, so man Sabbathher nentt*“ (řády bratří, kteří jsou nazýváni sobotáři).

Abychom citovaný text mohli historicky zařadit, je třeba nejprve stručně načrtnout některé hlavní rysy průběhu mikulovské reformace, nakolik nám je umožňuje rekonstruovat – velmi neúplně dochovaný – pramenný materiál.³ V jihomoravském městě Mikulově a na jiných místech „okolo kamenného vrchu“, zdaleka viditelných v okolní rovině strmicích Pavlovských vrchů, v roce 1526 došlo k jedné podstatné proměně církevního života. Byla výsledkem společného působení tří mužů. Jimi byli vlastník města a panství Mikulov Leonhard z Liechtenštejna (1482–1534), který již od roku 1524 vystupoval jako přívrženec reformace, patronátní pán mikulovského farního kostela doktor Martin Göschl (před 1480–po 1533), bývalý kounický probošt premonstrátů a olomoucký světitel biskup s titulem Nikopole v Palestině (biblických Emauzích), a konečně doktor Balthasar Hubmaier (okolo 1480–1528), bývalý ingolštatdský profesor teologie, známý z řezenských poutních kázání i v českých zemích jako „vykřičený“ teolog, mezitím již hledaný Habsburky jako účastník jihoněmecké selské války roku 1525 a novokřtěnec. Hubmaier v Mikulově našel přijetí jako teologický odborník, patrně díky zprostředkování mikulovského kazatele Jana Spittelmaiera, který za Hubmaierova působení v Ingolštadtu studoval.³

Slovo Boží, tak Hubmaier psal v roce 1526 svému příznivci Leonhardovi z Liechtenštejna a Martinu Göschlovi ve výkladu Lukáše 24,13ff., plném slovních hříček, znovu povstalo nejprve v Sasku skrze Martina Luthera. Nyní ale, protože soumrak světa je nablízku a den se kloní, doputovalo do liechtenštejnského Mikulova-Nikopole-Emmaus. To má být ten jasný dům na kamenném vrchu, do daleka viditelně zářící, položený svými základy na skále Písma svatého (srov. M 5,14ff.; 7,24ff.).⁴ Na místo Vitemberka – nezdráhá se Hubmaier otevřeně říci – má nyní jako maják reformace nastoupit Mikulov, sloužící již odnepaměti jako pevný bod v krajině cestujícím, křižujícím dálkové cesty. Nerovný triumvirát vznešeného šlechtice, zámožného bývalého preláta a nemajetného utečence si nestanovil žádný malý cíl. Šlo jim o obnovu církve v její původní a čisté novozákonní podobě, „znovuvystavění a zřízení křesťanské církve podle slova Božího“ (*widerbauung und aufrichtung christlicher kirchen nach dem wort Gottes*).⁵

Jeden z vídeňských profesorů zanechal ani ne o dva roky později, na jaře roku 1528, v děkanských aktech artistické fakulty pozoruhodnou obšírnou vzpomínku na Hubmaiera. Tam čteme:

*In Moraviam venit ad oppidum Niclaspurgh, quod hoc tempore scismaticorum et omnium haereticorum asylum erat, ac ibidem sua pestifera doctrina totam fere Moraviam ac magnam Austriae partem infecit. Ad eum nempe veluti ad Apollonis oraculum undique concursus fiebat.*⁶

(Když přišel do moravského městečka Mikulova, který byl tehdy azylem schizmatikům všeho druhu a kacířům, nakazil tam svým zhoubným učením téměř celou Moravu a velký díl Rakous. Ze všech stran k němu proudili lidé, jako by byl orákulem v Delfách.)

Program této avantgardní lokální reformace je doložen v Hubmaierových mikulovských spisech. Krátký čas rozkvětu však vystřídal těžký pád: od nástupu vlády nového moravského zeměpána Habsburka Ferdinanda I. na počátku roku 1527 několik vln zatýkání a perzekucí a nakonec také vnitřní teologické spory. Již v létě 1527 byl Hubmaier zatčen, rok nato i Göschl. Zřejmě mezi lety 1530 a 1533 se v Mikulově rozpoutaly prudké kontroverze o biblické zdůvodnění slavení neděle a o přikázání sabatu v desateru. Jejich výsledkem bylo zavedení sabatu namísto neděle (proto jsou také mikulovští křtěníci později označováni jako sobotáři).⁷

V roce 1535 nařídil Ferdinand I. zatčení všech křtěneckých kazatelů na Moravě. Moravský panský stav zasáhl předáním latinské apologie ve prospěch mikulovských křtěníců. Přesto se faráři malé teritoriální církve mikulovského dominia, která měla i vlastní církevní řád, museli odebrat do bezpečí a skrýt se na panstvích sprátených šlechticů. V souvislosti s touto akutní hrozbou vzniklo zmíněné vyznání víry z roku 1535. S rokem 1535 skončily dějiny této malé reformační církve. Poté nejsou farní kostely mikulovského panství téměř po tři desetiletí obsazovány duchovními. V Mikulově a jeho okolí vytvořili sobotáři malé sbory bez veřejných církevních budov. Jejich existence trvala až do druhé poloviny 16. století.⁸

Vedle zavedení křtu dospělých vyvolalo (na Moravě doposud bezpříkladné) vyklizení a zničení výtvarných děl mikulovských kostelů ve druhé polovině roku 1526 citové pohnutí soudobých pozorovatelů. Jeden z mikulovských kazatelů, Oswald Glaidt (zemřel 1546), bránil na začátku roku 1527 odstranění obrazů následujícím způsobem:

Gott ist ain geyst, will auch nur im geyst angepettet sein (Joan. 4 [24]). Wirstu dir aber ein pildnuß machen, so wiß, das du wider Gott, deinen Herren, größlich sündest. Denn er hat es verpoten: Du solt dir nit machen ain pildnuß, weder der dinng, die in lüfften, erden unnd wasser sein (Deu. 4 [16–18]), solt sy auch weder anpetten noch eeren, spricht Gott (Deu. 5 [8]). Wer will nun wider sölchs ernstlichs verpot pilder haben! Ja (sprechen sy) soll man man dann nit ain crucifix, unsers Herrenn pildnuß, habenn? Antwort: Wem wildu Gott vergleichen, oder was wildu Gott für ain pildnuß machen (Esa. 40 [18])? ... Mainstu aber ye, es sey guet, so zaig heilige geschriff darumb an. Es steet geschriben: Ir solt zu meinem wort, das ich reed, nichts hinzue thun, auch nichts darvon nemen (Deu. 4 [2]). Nun ist nichts vom pildern machen oder haben geschriben, aber vil von nit haben und außreüthen. Denn sy dienen zu nichte dann zu abgötterey.⁹

(Bůh je duch a přeje si být uctíván jen duchovním způsobem (J 4[24]). Pokud si ale učníš obraz, pak věz, že hrozně hřešíš proti Bohu, svému Pánu. Neboť On to zapověděl: Neučníš sobě rytiny ani podobenství jakékoliv věci, která je na nebi, na zemi nebo ve vodě (Dt 4 [16–18]), nebudeš se jim klanět, ani jich ctít (Dt 5 [8]). Kdo by přeče chtěl jednat proti takovému vážně míněnému zákazu obrazů! Kdyby řekl: Copak nemůžeme mít ani křucifix, obraz našeho Pána?, odpověď zní: Komu tedy připodobníte Boha, jakou podobu přirovnáte jemu (Iz 40 [18])? ... Ty si myslíš, že je na tom něco dobrého, ale co praví Písmo svaté? Stojí psáno: Nepřidáte nic k slovu, kteréž já přikazuji vám, aniž co ujmete od něho (Dt 4[2]). A zde není psáno nic o dělání nebo vlastnění obrazů, ale mnoho o nevlastnění a hubení jich. Neboť ty nejsou k ničemu než k modlářství.)

Humanistický básník Georgius Sibus (před 1480–po 1528), vyhnaný pro své starověrné přesvědčení z Vitemberka a nyní usedlý v Olomouci, vyzval Ferdinanda I., aby na znojemském sněmu v dubnu 1528 prosadil zákroky proti obrazoborcům. Proto také Sibus na počátku roku 1528 složil delší báseň „Proti novokřtěncům“, ve které se mimo jiné praví:

*At nunc nostra cruce[m] lacerat gens impia Christi,
Eius imago etiam volucris consumitur igne.
Proh, quoties haec pisciculis fuit apta coquendis,
Proh, quoties fuit haec urenti iniecta camino.¹⁰*

*(Dokonce i Kristův kříž drtí dnešní rouhači,
samočný jeho obraz je stravován nenávislným ohněm.
Jak často nyní musí sloužit k vaření ryb,
ach, jak často skončí jako topivo v rozpálených kamnech!)*

V blízkosti místa staré špitální kaple sv. Jana Křtitele (která byla v roce 1631 přestavěna v kostel piaristické koleje, jenž se dochoval do dnešních dní) se při stavebních pracích narazilo na velký fragment na kusy rozbitého gotického tympanonu s vyobrazením Krista jako soudce světa.¹¹ Asi před sedmdesáti lety byly ve sklepech jednoho mikulovského domu, pravděpodobně v Kazatelské čp. 16, nalezeny silně poškozené kamenné hlavy vousatého muže (o výšce 27,5 cm) a ženy. Kvalitní práce raného 15. století je připisována parléřovské škole. Mužská hlava je interpretována jako zobrazení krále Davida. Jedná se patrně o zbytky reliéfních bust z římsy chórového oblouku, možná z farního kostela nebo zámecké kaple. Kuriózním způsobem byly po svém objevení interpretovány bratislavským archivářem Ovidiem Faustem, který jevil silný zájem o dějiny křtěnců (údajně na základě místní tradice, jež je s uvedeným domem spjata), jako portrét Balthasara Hubmaiera a jeho ženy a v roce 1935 byly zakoupeny pro bratislavské městské muzeum.¹² Tyto nálezy a nápadnou absenci dalších svědectví o středověkých plastikách v Mikulově¹³ můžeme pravděpodobně klást do souvislosti s obrazoborectvím v roce 1526.

I přes důrazně racionální zdůvodňování nutnosti prosté „rozumné bohoslužby“ (Ř 12,1), se kterým se setkáváme v citovaných textech, objevovaly se při mikulovském obrazoborectví bezpochyby také archaicko-iracionální motivy. Tyto jsou patrné v Hubmaierových důvodech pro odstraňování a ničení oltářů na podzim 1526:

Die altär hayß ich ja abbrechen, auff den mann Christum Jesum... bißher widerumb gecreütziget undt tödlet hat, wo man anders das nachtmal Christi auffrichten und recht halten will. Dann dem tisch des Herrens ist kain gmainschafft mit den tischen der teüfelen, es mügen auch nit beyeinander besteen Dagon und die arch Gotts, 1. Cor. 10 [21], 1. Reg. 5. capitel [1. Sam. 5, 4].¹⁴

(Ano, poručím strhnout oltáře, na kterých je doposud stále znovu křižován a zabíjen Ježíš Kristus. Jinak se nedá správně vysluhovat Večeře Páně. Neboť stůl Páně nemá žádné společenství se stolem dáblovým; nemohou vedle sebe existovat Dágon a archa Boží, 1. Cor. 10 [21], 1. Reg. 5. kapitel [1 S 5, 4])

Kde jsou sakrální výtvarná zobrazení a kultovní předměty nahlíženy jako sídlo démonických sil, tam se nenaskytuje ani možnost estetického ocenění sakrálních uměleckých děl, tak jak se s ním setkáváme již od renesančního humanismu (a které od doby osvěcenství patří ke standardní výbavě západního vzdělání), ani ocenění naučného efektu religiózních zobrazení, jak ho s odvoláním na patristickou tradici zastává luterství. Ikonoklastický rigorismus mikulovských teologů, zdá se, ponechává málo prostoru pro téma „Mikulovská reformace a výtvarné umění“. Ale právě ve spisech jejich katolických odpůrců nalézáme poukazy na to, že mikulovským křtěncům smysl pro umění úplně nechyběl, jejich odmítání obrazů se omezovalo na sakrální umění.

Na začátku dubna 1528 přednášel Johann Fabri (1478–1541), rádce Ferdinanda I. a Hubmaierův intimní odpůrce, před sněmem ve Znojmě, jen několik hodin cesty od Mikulova, pět kázání proti bludům křtěnců. Fabri se z taktických důvodů vyhýbal otevřeným urážkám přítomného Leonharda z Liechtenštejna před jeho stavovskými kolegy. Proto se výslovně nevyjadřoval ani k událostem v Mikulově, ani se nedotýkal otázky obrazů, ale zaměřil se na vyvrácení učení apokalyptického putujícího kazatele Hanse Huta, které, jak bylo známo, odmítli i mikulovští kazatelé.¹⁵ Krátce nato ovšem Fabri vydal svá kázání v latinském překladu uvedeném třemi latinskými básněmi útočícími na mikulovské obrazoborce.

Autory těchto tří básní jsou katoličtí novolatinští básníci Caspar Ursinus Velius (okolo 1490–1539),¹⁶ Georgius Logus (z Logau, okolo 1500–1553)¹⁷ a Johannes Rosinus (zemřel 1545).¹⁸ Všechny tři básně pojednávají anticko-mytologickou látku gigantomachie, zápasu gigantů proti bohům, obyvatelům Olympu: Prý se giganti dávnověku opět navrátili a opovrhivě se obořili na všechno, co je svaté a hodné úcty, chtějí nebešťany svrhnout z trůnu, znevažují tradiční náboženství, nechávají se podruhé křtít, svrhávají z nebe Matku Boží – a tu do boje zasahuje křesťanský Herakles, snad Fabri, a vítězně giganty smetává dolů do podsvětí.¹⁹

Proč to nápadně srovnávání křtěnců a gigantů? Odpověď lze nalézt v obširném protokolu teologických diskusí, které Fabri vedl s Hubmaierem ve vězení v posledních dnech roku 1527, dva a půl měsíce před Hubmaierovou popravou.²⁰ Z těchto diskusí vyplývá, že ony tři básně o gigantomachii z pera katolických básníků byly replikami na skladby o téže látce z pera mikulovských obrazoboreckých křtěnců. Fabri obviňoval Hubmaiera z hlavního podílu na mikulovském obrazoborectví. Během rozhovoru se opakovaně vrací k mikulovským křtěneckým kazatelům a rétoricky zobrazuje jejich místní obrazoborecké akce v mikulovských chrámech jako „gigantický“ útok na celou církev:

*Illi quidem neanisci poetae haud aliter quam (de quibus ipsi scribunt) Gigantes montem monti imponentes bellum Iovi facere conabant, sic his praeteritis annis omnes ecclesiae angulos tentantes, tecta, parietes, columnas, imagines, tabulas et ipsos etiam parietibus columnisque ferreos clavos atque alia id genus, quaecumque eorum furori temeritatique obvia fuerunt, arrepta violarunt, comminuerunt, dissiparunt, quin divo Petro atque adeo ipsi Christo manus affere ausi, homines omnium, quos terra tulit, sceleratissimi... De haereticis aut perversis ac factiosis poetis et grammaticis, non de piis iuxta a eruditissimis, quorum magnam partem adhuc sibi servavit Altissimus, mihi sermo est.*²¹

(Tihle mladí veršotepci se chovají jako giganti, o kterých sami píš: Snášejí hory doly a pokoušejí se podnítit válku proti Jupiterovi. V těchto posledních letech otrásali všemi úhelnými kameny cirkve, strhávali a znesvěcovali střechy, zdi, sloupky, sochy, tabulové obrazy a dokonce i železné svorníky zdi a sloupů – rozvalili v trosky a odhodili mezi suť úplně všechno, co stálo v cestě jejich bezuzdnému řádění. Ano, neváhali se dotknout ani svatého Petra a dokonce i Krista, ti největší rouhači, jaké svět kdy zplodil... Mluvíím zde o kacírských, zlých a svárlivých básnících, ne o těch zbožných a kultivovaných, kterých nám Bůh ještě celou řadu zachoval.)

Žel, doposud nebyly tyto Fabrim zmíněné křtěnecké humanistické skladby o dějích gigantomachů i přes intenzivní bádání nalezeny. Zřejmě jsou, podobně jako mnoho dalších pramenů k moravským kulturním a církevním dějinám 16. století, dávno ztraceny.

Ve svých útocích proti křtěneckým básníkům-teologům se Fabri navrácí ke starořímské topice káravých básní. Nazývá je „*homines grammaticos, leves apostatats religionis*“ (povrchními, od víry odpadlími filology), jsou mu „*leviculi, nitidae et bene curatae pellis praestigiatores et in vera religionis militia plane tyrones et rudes*“ (povrchními kejklíři s elegantním a marnivě pěstěným zevnějškem, ale v teologickém díle úplně nezkušenými začátečníky). To, že tak snadno propadli obrazoborectví, je prý dáno jejich neznalostí teologické terminologie, která velmi dobře rozlišuje mezi modloslužbou a úctou k obrazům. A když už pohrdají subtilnostmi scholastické teologie, mohli si přesto učinit jasno pohledem do řeckého slovníku:

Error itaque Foelicianus ea propter causam praevalentem accepit, quod imperita haec quorundam grammaticorum fex, iam pridem e scolis Dianae prosiliens et nondum vocatione Dei in interiora gazophylacii sanctuariique admissa, ignoravit, quantum inter 'iconas' et 'idola', 'imagines' et 'simulachra' interesset, quamquam et ipse Suidas auctor Graecus 'idola' daemonum simulachra esse ostendit... Sicque ob divinarum rerum et vocabulorum ignorantiam in theologia magistris antequam discipuli facti sunt, nostrae

*veteris sanctae religionis conversores, et quam primum manum admovere aratro permisi sunt, mox ordinem tabernaculi destruere, altaria prophanare, sancta sanctorum vastare non erubuerunt.*²²

(Obrazoborecké bludy se mohly prosadit proto, že tenhle kal filologického cechu vychází teprve ze školy Dianiny, a ne ještě z božského povolání do nitra pokladnice a svatyně. Oni jednoduše nevědí, jaký je rozdíl mezi „ikonou“ a „idolem“, tedy mezi „obrazem“ a „modlou“. Přitom i z <lexikonu> řeckého učence Suidase vyplývá, že „modly“ jsou obrazy démonů...²³ Z neznalosti teologie a její terminologie se povznegli k učitelům teologie, aniž by před tím sami studovali, tito ničitelé našeho starého svatého náboženství! Sotva dostali volnou ruku, ihned a bez jakéhokoliv studu začali s ničením pořádku bohoslužby, znešvécováním oltářů a pustošením svatyně svatých.)

Vzdělanému čtenáři v prvních desetiletích 16. století bezprostředně srozumitelný kontext protikladných pojmů „gramatika“ a „teologie“, se kterými zde Fabri operuje, byl konfliktem mezi humanismem a scholastikou. Stejnými hesly byl o desetiletí dříve napadán svými konzervativními scholastickými protivníky Erasmus Rotterdamský, „homo grammaticus“, který prý nerespektuje a neovládá subtilní terminologii scholastické teologie, a proto ať se ani neopovažuje zabývat se teologií.²⁴

Co vyvolalo Fabriho rozhořčení, byla okolnost, že mikulovští křtěnečtí teologové na jedné straně demonstrativně opečovávali ušlechtilý humanistický habitus,²⁵ na druhé straně tak barbarsky řádili v kostelech. Prý stačí pohled do vlastních domů těchto básníků-teologů k tomu, aby bylo odhaleno jejich pokrytectví, neboť mimo sakrální prostory se tito obrazoborci prokazují jako sběratelé mincí a milovníci zobrazení z antické mytologie:

*Neque vero hodie imaginum hostes acerrimi nummos argenteos vel aureos nauseant regum principum satraparum imaginibus cusos, etiam si Turcarum sint aut Arabici... Aedes suas omni genere imaginatum, erumnis Herculeis, Musarum harmoniis varie adornant ac distinguunt, ac solis in ecclesiis in peccatum statuunt signa tabulas imagines.*²⁶

(Ovšem, že tito zuřiví nepřátelé obrazů do dnešního dne nenamítali nic proti stříbrným a zlatým mincím s vyraženými obrazy králů, knížat a satrapů, i pokud jde o turecké nebo arabské... Svě vlastní domy nechávají pestře vyzdobit a vymalovat vším druhem obrazů s hrdinskými skutky Heraklů a harmoniemi múz. Jenom v kostele pokládají sochy, malby a obrazy za hříchy.)

Fabri dále karikuje mikulovské křtěnce – opět s literární oporou starořímské mravnostní topiky káravých básní – jako frivolní bakchanty. Zavedli totiž namísto slavnostní tradiční eucharistické liturgie úplně profánní pokrm s obyčejným chlebem a velkými džbány vína, které, jak Fabri zpravuje, označovali řeckým slovem *μυῖα* (vzpomínková slavnost). Ve skutečnosti, míní Fabri, je tato slavnost natolik podobná vínem oplývající starořecké hostině, že je třeba začít se bát o mravy a slušné chování.²⁷ K nároku mikulovské církve, zřízené na základech skály Pisma svatého, Fabri pouze s posměchem dodává:

*Non erat ista Bacchanalis ebriosorum synagoga super petram firmata, sed grammaticorum poetarumque arenae leviter innixa, ad Dianae Nympharumque aquas erecta.*²⁸

(V žádném případě nebyl tento dionýský pijácký thiasos založen na skále, ale bez opory stál na písčném jevišti filologů a básníků, postaven u vodních zřídél Diany a nymf.)

Ne všechny narážky Fabriho zlomyslných invektiv, které v jedné marginální poznámce nadepisuje jako „*querela contra poeticos theologos*“ (Žaloba proti básníkům-teologům), jsou nám dnes zcela srozumitelné. Kódovaný charakter útoků má dobrý důvod. Veřejná urážka

mikulovského Liechtenštejna by věci katolictví na Moravě, o jehož obranu Fabrimu šlo, mohla být zcela kontraproduktivní. Je ale dostatečně zřejmé, že humanismus mikulovské křtěnectví tak nápadně poznamenal, že Fabri (jinak vůbec žádný nepřítel humanistického vzdělání) mohl učinit humanistický habitus mikulovských kazatelů stěžejním bodem své polemiky.

Koho měl Fabri při svých invektivách konkrétně na mysli? Jistě ne Hubmaiera samého, protože Hubmaier měl solidní scholasticko-teologické vzdělání, a ačkoliv se dočasně snažil o osobní kontakt s Erasmem Rotterdamským, nikdy nevystupoval ani za zmínku stojícím způsobem jako humanista nebo básník. Narážky se vztahují spíše na skupinu mladých, humanisticky vzdělaných kleriků, kteří se během Hubmaierovy činnosti na Moravě připojili k mikulovské reformaci. Některé z nich známe jménem: Christian Entfelder (zemřel po 1545), v roce 1527 křtěnecký kazatel v Ivančicích, jenž ale vystupoval od roku 1530 jako obhájce radikálního spiritualismu. Entfelder disponoval humanistickým a právnickým vzděláním, které mu později umožnilo stát se radou na dvoře pruského vévody.²⁹ Pak Johannes Bunderlin (okolo 1500–po 1539), imatrikulovaný v letech 1515 a 1519 ve Vídni, který žil za Hubmaierova mikulovského pobytu také v Mikulově a stejně jako Entfelder byl později znám jako spiritualista.³⁰ Dále český renesanční básník Jan Sylvanus (okolo 1493–1573), imatrikulovaný roku 1516 ve Vídni.³¹ Také ve spisech Oswalda Glaidta a Johanna Spittelmaira můžeme sledovat humanisticky-učeneckou filologickou argumentaci.

Mezi těmi, kteří podepsali mikulovské vyznání víry z roku 1535, se dále nachází mušovský kazatel Matthias s humanistickým jménem Artopius (*artopoiios*, řecky „pekař“), jehož je snad možné identifikovat s bývalým řádovým bratrem Martina Göschla, premonstrátem Matthiasem Pistoriem (*distor*, latinsky též „pekař“) ze Znojma.³² Každopádně i u Artopia můžeme předpokládat humanistické vzdělání. Dalším z těch, kdo na vyznání zanechali podpis, je pouzdřanský kazatel Bernhardinus Schönleitgeb z Brna. Již v roce 1499 byl farářem v Pouzdřanech a v letech 1505–1506 se objevuje ve vídeňské univerzitní matrice.³³

Zvláště však byli s humanismem spjati Martin Göschl a Andreas Fischer. Jeden Göschlův příbuzný, básník Stephanus Taurinus (vlastním jménem Stieröxel, okolo 1480–1519), zmiňuje oba dva v roce 1519 při vyjmenovávání členů olomouckého humanistického kruhu.³⁴ Patřili tehdy oba k malé elitní skupině „markomanské sodality“, volnému společenství moravských humanistů, ve kterém lze postupně sledovat vlivy antiklerikálního hédonismu Konráda Celtise, novoplatónské kabalistiky Johanna Reuchlina a konečně biblického humanismu Erasma Rotterdamského.³⁵ Göschl, syn bohatého jihlavského měšťana, byl vzdělaným právníkem. V roce 1498 studoval v Krakově, doktorát z církevního práva získal před svým biskupským svěcením v roce 1509 pravděpodobně v Itálii.

Andreas Fischer, který zvolil humanistické jméno Pisciculus, pocházel z Litovle, jeho otcem byl možná tamní purkmistr (1498) Stephan Fischer. Andreas Fischer byl (jak se dovídáme z jednoho polemického spisu Valentina Krautwalda v souvislosti s kontroverzí kolem sabatu) humanistou znalým tří jazyků, což bylo tehdy na Moravě ještě velmi řídkým jevem. V roce 1498 byl imatrikulován ve Vídni a přednášel tam od roku 1505 jako *magister regens* na artistické fakultě, v roce 1511 se stal kanovníkem v Olomouci, kde v letech 1519–1523 působil jako generální vikář olomoucké diecéze. Nejpozději od roku 1528 byl Fischer křtěneckým kazatelem na jižní Moravě. V roce 1534 je doložen na panství Mikulov jako kazatel v Dolních Věstonicích a v roce 1535 v Pavlově.³⁶ Mimochodem: jeden z architektonických fragmentů ze druhé čtvrtiny 16. století, dochovaný v kryptě mikulovského městského farního kostela, nese právě iniciály AP. Můžeme zde pomýšlet na nějakou souvislost s Fischerovým humanistickým jménem Andreas Pisciculus (srov. vyobrazení č. 2)?

Vyobrazení 2: Architektonický fragment ze druhé čtvrtiny 16. století s iniciálami „AP“ v kryptě mikulovského farního kostela. (foto Martin Rothkegel)

K olomouckému kruhu humanistů náležel také Wolfgang Heiligmaier (zemřel 1544), žák Joachima Vadiana, doktor medicíny. Historikům reformace je znám jako blízký přítel zakladatele švýcarského křtěneckého hnutí Konrada Grebela z doby společných vídeňských studentských let.³⁷ Heiligmaier věnoval v roce 1515 Göschlovi příležitostný spis, z jehož dedikačního listu vyplývá, že byl sprátcem i s Göschlovým bratrem Adrianem a Göschla považoval za svého příznivce a mecenáše.³⁸ V roce 1516 Heiligmaier obdržel kanonikát v Olomouci, kde byl tehdy (1512–1517) Göschl oficiálně a generálním vikářem a jako kanovník zde žil i Fischer. Heiligmaier se ve dvacátých letech obrátil k reformaci a za svůj život se ne méně než čtyřikrát oženil. Působil dočasně (1534–1535) jako lékárník v Jihlavě, kde byl tehdy Göschlův bratr Hans purkmistrem, a nakonec byl správním úředníkem ve svém rodném městě Jemnici (od roku 1535). Ačkoliv o jeho možném příklonu ke křtěnectví nejsou k dispozici žádné zprávy, byl prokazatelně v úzkém osobním kontaktu se zástupci křtěnců a spiritualistů. V roce 1534 zprostředkoval v Jihlavě německému křtěnci Jakobu Kautzovi místo školního rektora,³⁹ roku 1537 se ve Znojmě setkal s Theophrastem Paracelsus⁴⁰ a v dopise Vadianovi z roku 1539 označil Johanna Bunderlina za svého starého dobrého přítele.⁴¹ Andreas Fischer a Oswald Glaidt našli po svém pronásledování v roce 1535 útočiště právě u Heiligmaiera v Jemnici.⁴²

Můžeme tudíž skutečně jmenovat okruh humanisticky vzdělaných mikulovských křtěnců a osob z jejich blízkého okolí, mezi nimiž mohlo dojít ke kombinaci ikonoklasmu v oblasti sakrální a humanistického příklonu k umění v oblasti profánní, jak poukazoval Fabri. U všech jmenovaných osob se jednalo o kleriky. Dle záznamů z univerzitních matrik a jiných pojednaných pramenů měli budoucí mikulovští křtěnečtí kazatelé vystudovanou zpravidla pouze artistickou fakultu, částečně navštěvovali právnickou fakultu, žádný z nich nebyl nositelem teologického gradu. Jejich společný duchovní horizont byl určován vídeňským antischolastickým humanismem doby Maxmiliána I. V předreformačním moravském katolicismu, ze kterého mikulovská reformace vzešla, není nedostatek scholasticko-teologického vzdělání kléru žádným nezvyklým jevem. Právě ve vyšším kléru českých a uherských zemí, mezi kanovníky a preláty, se v jagellonské době vystudování teologové nacházejí jen velmi sporadicky. Tato vědecká disciplína byla spíše doménou žebřavých řádů.

Doba reformační nám v Mikulově sotva zanechala nějaké materiální stopy. Ono půlstoletí před nabytím mikulovského panství katolickými pány z Dietrichštejna (1575) je jako vymazané z paměti. Město i zámek byly v 16. století několikrát zničeny požárem (1536, 1561, 1581), od upomínek na křtěnce systematicky „očištěny“ jezuiti (1575–1583), během třicetileté války zplundrovány (1643) a skrze pozdější přestavby a novostavby silně změněny. Na zámku a v původních měšťanských domech sice stojí ještě některé zdi z první poloviny 16. století, dále se nám dochoval nápis na stavbě synagogy z let 1549–1550,⁴³ ale po Fabrim zmiňovaných renesančních nástěnných malbách zobrazujících skutky Herakla (alegorické ztělesnění stoicizující humanistické etiky) a reje múz (alegorie vědeckých disciplín a umění) nezůstalo v Mikulově ani stopy. Pátrání po dílech monumentálního umění z křtěneckého Mikulova má jednoznačně negativní závěr. Též z drobného umění a uměleckého řemesla zůstalo sotva něco dochováno. Titulní rámce spisů Hubmaiera a Oswalda Glaidta, vytištěné v letech 1526–1527 v mikulovské oficíně Simprechta Sorga-Froschauera, vyzdobené žertovně si hrajícími putti, medvědy, ptáky a jinými postavami, byly zmíněny již na počátku. Jeden z titulních rámců nese letopečť 1526, podle čehož lze soudit, že byl Sorgem vyřezán v Mikulově.⁴⁴ Používání tohoto dřevorezu potvrzuje alespoň Fabriho výroky, že mikulovští křtěnci neztracovali obecně všechna figurální vyobrazení, naopak v dekorativních ilustracích nacházeli zalíbení.

Fabriho upozornění, že v Mikulově byla pěstována typicky humanistická záliba – sběratelství mincí, je zvláště zajímavé. Ve zlomcích korespondence členů olomouckého humanistického kruhu je často řeč o antických mincích, které byly tehdy na Moravě často nacházeny a které si humanisté na důkaz přátelství vzájemně zasílali.⁴⁵ Také Leonhard z Liechtenštejna vlastnil rozsáhlou mincovní sbírku, která byla jeho silně zadluženým synem Christophem za účelem prodeje v roce 1551 zkatologizována. Rukopisný katalog se dnes nachází ve Stockholmu, kam se dostal jako součást švédské knižní kořisti za třicetileté války.⁴⁶

Vyobrazení 3: Mincovní pohárek ze sbírek Regionálního muzea v Mikulově. (foto Milan Karásek)

Vyobrazení 4: Vnitřek mincovního pohárku se dnem tvořeným medailí s vyobrazením upálení Mistra Jana Husa.

Vyobrazení 5: Dno mincovního pohárku s portrétem Mistra Jana Husa. (foto Milan Karásek)

Je zajímavé, že mikulovské regionální muzeum vlastní stříbrný mincovní pohár, který byl v poslední době kladen do souvislosti s mikulovskou reformací (srov. vyobrazení 3–5). Válcový, lehce kónický pohár (výška 115 mm, vrchní průměr cca 60 mm, dolní průměr cca 50 mm) je zhotoven ze stříbrného plechu, který je v pěti řadách probíjen vždy osmi otvory, osazenými antickými stříbrnými mincemi (z nichž jedna v horní řadě chybí). Mince jsou vzhledem ke svému umístění na oblouku poháru směrem ke svému středu lehce zaobleny. Dno nádoby tvoří stříbrná medaile, na jejíž lící straně (obrácené směrem ven) se nachází poprsí Jana Husa a na rubové straně vyobrazení jeho upálení. Horní okraj poháru nese letování provedené dvěma navzájem obtočenými dráty, na spodní straně se nachází vyčnívající kruh stojanu zhotovený ze stříbrného plechu, vydutý vně. Výroba nádoby byla zjevně uskutečněna z rozžhaveného jádra, neboť mince vykazují na vnitřní straně částečné stopy po tavení. Nádoba nenese žádnou dekoraci, puncovní značku nebo nápis.⁴⁷ Pohár byl nalezen v roce 1945 na mikulovském zámku (bezprostředně po konci války vyhořelém) a byl při nálezů poznámenán ohněm. Doposud nebylo objasněno, zda byl pohár součástí starého zámeckého inventáře, nebo zda se jedná o vykopávku. V roce 1955 byla nádoba v restaurační dílně Moravské galerie v Brně vyčištěna.⁴⁸

Protože je z oblasti moravského humanismu z období první třetiny 16. století známo, resp. doloženo, několik reprezentačních nádob opatřených antickými mincemi,⁴⁹ je vhodné věnovat tomuto předmětu v našem kontextu pozornost. Co se týče antických mincí, jde o malou výstavní sbírku řeckých, keltských a římských mincí (období republiky a císařství). Pamětní medaile Jana Husa je odlitkem krušnohorské ražené medaile z doby okolo roku 1530,⁵⁰ takže vznik poháru v době mikulovského křtěnectví není vyloučen. Ovšem k tomu, abych mohl posoudit, zda není možný pozdější vznik této cenné, ale technicky a umělecky ne příliš náročné montáže, mi chybí kunsthistorické věcné znalosti.

Pokud bude dalším bádáním potvrzena pravděpodobnost vzniku tohoto předmětu ve třicátých letech 16. století a jeho mikulovský původ, pak je možné v tomto mincovním poháru vidět velmi názorné potvrzení Fabriho polemy. Demonstrativní využití Jana Husa jako protomartyra a proroka reformace by bylo, zvláště po popravě Balthasara Hubmaiera ve Vídni v březnu 1528, mikulovské církvi blízké.⁵¹ Ve zmíněném bratislavském sobotářském sborníku se kromě spisů Hubmaiera a mikulovského vyznání víry z roku 1535 nachází také opis jednoho spisu o upálení Jana Husa.⁵² Avšak z těchto postřehů lze sotva učinit nějaký odůvodněný závěr, pokud nebudou předloženy další poznatky o stáří a původu mikulovského mincovního poháru.

Po krátké době rozkvětu se mikulovské křtěnectví téměř beze stopy ztrácí. Některé z jeho vedoucích osobností padly za obětí pronásledování (Hubmaier 1528, Johannes Zeising 1528, Martin Göschl po 1533, Andreas Fischer 1541, Oswald Glaidt 1546), druhá generace kvalifikovaných vůdců se s ohledem na napjatou situaci po prudkém zostření legislativních kroků (1535) namířených proti křtěncům již nemohla vytvořit. Tradice mikulovské reformace ani dále nežijí v žádné doposud existující denominaci. Stav pramenné základny je po totalních ztrátách místních knižních fondů a archiválií, k nimž došlo již v 16. století,⁵³ téměř skličující. Pátrání po uměleckých svědectvích mikulovských křtěnců nepřineslo mnoho konkrétních výsledků. Na základě onoho mála pramenů lze říci, že pozice Mikulova v otázce přístupu k obrazům nebyla v širokém spektru švýcarsko-hornoněmecké reformace neobvyklá. Přesto vyplývají z tématu mikulovského obrazoborectví zajímavé poznatky.

Postoj mikulovských křtěnců k výtvarnému umění je poznamenán napětím mezi kriticky-racionálně-spiritualistickými a pozitivně-biblickými tendencemi: na jedné straně je formulován racionální koncept duchovní úcty k Bohu, který zjevně ponechává prostor pro estetické oceňování výtvarných zobrazení v profánní oblasti, na druhé straně je obrazů prostý kult realizován skrze starozákonně-rituální obrazoborectví a odejmutí moci „modlářským obrazům“ jejich materiálním zničením. Toto napětí se v mikulovské reformaci analogickým způsobem nachází i v jiné souvislosti: na jedné straně je radikálně popřeno zprostředkování spásy svátostmi, na druhé straně je zdůrazněna malicherná péče o zachovávání vnějších rituálů, které můžeme v Mikulově pozorovat při filologicko-puntičkářské rekonstrukci novozákonně-starocírkevního křestního rituálu a starokřesťanské Večeře Páně. V důsledku těchto protikladných tendencí došlo po Hubmaierově zatčení (1527) a první velké vlně pronásledování křtěnců na Moravě (1528) na jedné straně k odštěpení spiritualistického křídla, na druhé straně k formulaci nového článku vyznání víry. Z bezprostředního okolí mikulovské reformace vzešli v osobách Johanna Bunderlina a Christiana Entfeldera dva důležité zástupci radikálního spiritualismu, mikulovská křtěnecká církev naproti tomu zavedla na základě biblisticko-filologické argumentace Oswalda Glaidta a Andrease Fischera slavení sabatu.

Dále k našemu tématu překvapivým způsobem vyvstávají zřetelky k problému poměru humanismu a raného křtěnectví (ale také k otázce po roli humanismu v reformaci ve střední Evropě). Zde nejde o komplexní problém, do jaké míry je Hubmaierova teologie z hlediska duchovních dějin zavázána humanismu, nebo zda lze mikulovské křtěnectví celkově charakterizovat jako „originální plod humanismu“. Tato u historiků anabaptismu sporná otázka⁵⁴ by vyžadovala teologickou analýzu všech dostupných textů mikulovské reformace. Naším východiskem byla spíše reakce katolické kontroverzní teologie na mikulovské obrazoborectví. Johann Fabri postavil konflikt mezi humanismem a scholastikou, pojmy *grammatica* a *theologia*, do středobodu své polemiky proti mikulovským obrazoborcům. Na základě analýzy poetických a rétorických topik dobových katolických polemik a ze šetření biografického pozadí mikulovského křtěneckého kléru, jehož výsledky jsou výše shrnuty, vyplývá, že Hubmaierem získaní duchovní v Mikulově a jeho okolí pečovali o humanistický habitus a (více či méně) byli humanisticky vzděláni. Lze říci, že podle toho byla Hubmaierova teologie zjevně ve vysoké míře přitažlivá pro humanisticky vzdělané osoby. Z tohoto šetření vyplývají i nové podněty k objasnění otázky (naposledy obsírně pojednané Jaroldem K. Zemanem⁵⁵), proč v Mikulově padla roku 1526 volba na teologii Hubmaiera, a ne na typ reformační teologie. Teologicko-historickou analýzu dokumentů mikulovské teologie lze nyní zacílit na konkrétní specifikaci konvergencí s humanismem a průzkum možných intelektuálních závislostí.

Nadpis „Nepřítel-přítel umění“ je pokusem o zdůraznění dvou aspektů: mikulovská reformace, čili pokus obrazoboreckých „filologů a básníků“ obnovit učení a podobu prvotní církve, zasluhuje pozornost nejen jako fenomén v polycentrickém kontextu radikálních hnutí reformace, ale také jako fenomén středoevropského humanismu.

(překlad Jiří Just, Th.D.)

Poznámky:

- ¹ Univerzitná knižnica v Bratislave, sign.: XXI F 19028, ll. 213v – 227v, citované miesto na ll. 217r – 218v. – Ke sborníku, získanému v roce 1953 kúpí ze soukromé sbírky, srov. Imrich Kotvan, Slaviká XVI. storočia Univerzitetnej knižnice v Bratislave. *Slavica saeculi XVI Bibliothecae universitatis Bratislaviensis*, Bratislava 1981, s. 95–99, č. 71–77, obr. 41–47.
- ² K mikulovské reformaci srov. Martin Rothkegel, *Anabaptism in Moravia and Silesia*, in: John Roth, James Stayer (vyd.), *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521–1700*. Leiden: Brill, 2006 (Brill's Companions to the Christian Tradition, 6), s. 163–215.
- ³ Srov. Georg Frh. v. Pölnitz, *Die Matrikel der Ludwig-Maximilians-Universität Ingolstadt-Landshut-München*, sv. 1: 1472–1600, München 1937, sl. 374 (7. XI. 1514).
- ⁴ Srov. Gunnar Westin, Torsten Bergsten (vyd.), Balthasar Hubmaier, *Schriften, Gütersloh 1962* (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte 29; Quellen zur Geschichte der Täufer, 9), s. 288f.
- ⁵ Op. cit., s. 171.
- ⁶ Wien, Universitätsarchiv, sign.: Ph 9, IV, *Acta facultatis artisticae (1497–1559)*, l. 150r (děkanát Stephana Sprügelca).
- ⁷ Srov. Martin Rothkegel, *Die Sabbater. Materialien und Überlegungen zur Sabbatobservanz im mährischen Täuferum*. In: Rolf Decot, Matthieu Arnold (vyd.), *Christen und Juden im Reformationszeitalter*. Mainz 2006 (Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Geschichte, Beiheft 72), s. 59–76.
- ⁸ Srov. např. Joachim Cureus, *Gentis Silesiae annales* (Wittenberg 1571), s. 372: „*Sunt tamen ibidem [sc. in Moravia] et alii coetus fanaticorum hominum separati ab istis [sc. Hutterianis et Gabrielitis], ex quibus aliqui se nominant Sabbatarios, quod more Iudaico septimum diem volunt esse festum. Isti probant usum armorum et legum forensium et quasdam singulares opiniones defendunt.*“ Pojednání Oswalda Glaidta o dekalogu, sabatu a trestu smrti, rukopisně in: Prešov, Štátna vedecká knižnica, sign. V/46 Cl-I (právnický rukopisný sborník levočského měšťana Heinricha Gnersicha z roku 1545), ll. 40v–58v: „*Wye, wenn unnd wo mann das plüthegesez oder die gericht Gottes handlern, fierenn unnd prauchen soll. 1530. Osbald Glaydt.*“ (Jak, kdy a kde lze uplatnit, provést a upotřebit zákon krve nebo soud Boží.)
- ⁹ Glaidtova *Entschuldigung* (Apologie mikulovské reformace) je nově otištěna in: Adolf Laube (ed.), *Flugschriften vom Bauernkrieg zum Täuferreich (1526–1535)*, sv. 1, Berlin 1992, citované místo tam na s. 759f.
- ¹⁰ *Ad potentissimum atque invictissimum Ferdinandum, Hungariae & Bohemiae [...] regem [...], Georgii Sibuti medici, poetae & oratoris, Panegyricus. Eiusdem Exhortatio in Thurcum. Eiusdem Confutatio in Anabaptistas. Eiusdem Illustratio in Olomuncz* (Wien: Johannes Singriener, 16. března 1528), l. E2r. – K Sibutovi srov. Josef Hejnic, Jan Martínek (vyd.), *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě. Enchiridion renatae poesis Latinae in Bohemia et Moravia cultae*, sv. 5, Praha 1982, s. 87–88; Franz Machilek, *Georgius Sibutus Daripenus und seine Bedeutung für den Humanismus in Mähren*, in: Hans-Bernd Harder, Hans Rothe, (vyd.): *Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern*, Köln – Wien 1988 (Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slaven, 29), s. 207–239.
- ¹¹ Nyní ve sbírkách Regionálního muzeav Mikulově; vyobrazení otištěno in: Stanislava Vrbková (vyd.), *Mikulov: Where Houses Sing*, Mikulov 1998, s. 43.
- ¹² Městské muzeum v Bratislave, vyobrazení poprvé otištěno in: František Kraus, *Nové příspěvky k dějinám Habánov na Slovensku*, Bratislava 1937. – K jejich ocenění a zařazení z hlediska dějin umění srov. Ivo Hlobil, *K výtvarné kultuře Moravy a Slezska od gotiky k renesanci 1400–1550*, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, I: Úvodní svazek, Olomouc 2002, s. 88–110, zde s. 96f.
- ¹³ K tomu srov. Václav Richter, Ivo Krsek, Miloš Stehlík, Metoděj Zemek (vyd.), *Mikulov*, Brno 1971, s. 102–104.
- ¹⁴ Westin-Bergsten, Hubmaier, *Schriften*, s. 276.
- ¹⁵ Srov. Christoph Ditttrich, *Die vortridentinische katholische Kontroverstheologie und die Täufer*: Cochläus, Eck, Fabri, Frankfurt a. M. – Berlin – New York – Paris 1989 (Europäische Hochschulschriften, R. III, 473), s. 248–258.
- ¹⁶ K Ursinovi srov. Gustav Bauch, Caspar Ursinus Velius. *Der Hofhistoriograph Ferdinands I. und Erzieher Maximilians II.*, Budapest 1886; Josef Hejnic, Jan Martínek (vyd.), *Rukověť*, sv. 5, s. 425; Conradin Bonorand, *Personenkommentar II zum Vadianischen Briefwerk*, in: *Vadian-Studien* 11, St. Gallen 1983, s. 392–394.
- ¹⁷ K G. z Logau srov. Gustav Bauch, *Der humanistische Dichter George von Logau*, in: *Jahresberichte der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur* 83 (1896), s. 5–33; Josef Hejnic, Jan Martínek (vyd.), *Rukověť*, sv. 3, 1969, s. 207.

- ¹⁸ K Rosinovi srov. Theodor Georg von Karajan, Ein Brief und einige Gedichte des Iohannes Rosinus, gestorben im Jahre MDXLV als Dompropst am Münster S. Stephans zu Wien, Wien 1853.
- ¹⁹ *Sermones aliquot salubres doctoris Ioannis Fabri adversus nepharios et impios Anabaptistas habiti apud Moravos in conventu Znoimensi, mense Aprili anno Domini M. D. XXVIII.* (Wien: Johannes Singriener), Il. A1v a A3r – A4v. – Kritická edice básně: Martin Rothkegel, Der lateinische Briefwechsel des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzó. Eine ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Hamburg, Berlin, London: Lit-Verlag, 2006 (Hamburger Beiträge zur neulateinischen Philologie, 5), s. 223–230.
- ²⁰ *Doctoris Joannis Fabri adversus Doctorem Balthasarum Pacimontanum, Anabaptistarum nostri saeculi primum authorem, orthodoxae fidei catholica defensio* (Leipzig 1528), (nadále: Fabri, *Defensio*).
- ²¹ Fabri, *Defensio*, l. XXIXv.
- ²² Fabri, *Defensio*, l. LXv.
- ²³ Srov. Suidae Lexicon, ed. Adler, sv. II, s. 522.
- ²⁴ Srov. Erika Rummel, Erasmus and his Catholic Critics, sv. 1–2, Nieuwkoop 1989 (Bibliotheca humanistica et reformatrica, 45); Cecilia Asso, La teologia e la grammatica. La controversia tra Erasmo e Edward Lee, Firenze 1991 (Studi e testi per la storia religiosa del Cinquecento, 4).
- ²⁵ Humanistický habitus lze charakterizovat na základě následujících elementů: [1] Znalost latinské (a pokud možno také řecké a hebrejské) řeči na základě čtyř antických (pohanských a křesťanských) textů, [2] uplatňování těchto znalostí v praxi, tj. stylizace v slovní i písemné komunikaci, [3] opouštění scholastické metody v teologických a filozofických diskurzích a ve výkladu Písma sv. a [4] přejímání estetických preferencí a konceptů renesance.
- ²⁶ Fabri, *Defensio*, l. LIXv.
- ²⁷ Op. cit., Il. XXVr – XXVIIIv.
- ²⁸ Op. cit., Il. XXVIIIv.
- ²⁹ Srov. Westin-Bergsten, Hubmaier, Schriften, s. 348; Horst Penner, Christian Entfelder. Ein mährischer Täuferprediger und herzoglicher Rat am Hofe Albrechts von Preußen, in: Mennonitische Geschichtsblätter 23 (1966), s. 19–23.; André Séguenny, Christian Entfelder, in: týž (vyd.), Bibliotheca dissidentium, Répertoire des non-conformistes religieux des seizieme et dix-septieme siecles, sv. 1 (Bibliotheca bibliographica Aureliana 79), Baden-Baden 1980, s. 37–48.
- ³⁰ Srov. Ulrich Gäbler, Johannes Bunderlin von Linz (vor 1500 bis nach 1540). Eine biographische Skizze, in: Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 96 (1980), s. 355–370; týž, Johannes Bunderlin, in: André Séguenny (vyd.), Bibliotheca dissidentium, Répertoire des non-conformistes religieux des seizieme et dix-septieme siecles, sv. 3 (Bibliotheca bibliographica Aureliana 93), s. 9–42.
- ³¹ Srov. Westin-Bergsten, Hubmaier, Schriften, s. 348; Karl Schrauf, Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Universität Wien 1453–1630, Wien 1902, s. 175 (1516 I); Boris Bálent (ed.), Piesne Jána Sylvána, Faksimile, Martin 1957; Ján Čaplovič, Literárne začiatky Jána Sylvána, in: Slovenská literatúra 2 (1955), s. 73–84; Jan Kouba, Zu den Liedern des Ján Sylvanus, in: Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 11 (1966), s. 169–170; Ivan Vávra, Poznámky k životopisu Jana Sylvána, in: Biografické štúdie 2, Martin 1971, s. 9–24; Eva Tkáčiková, Ján Silván v kontexte náboženských hnutí na Morave a v Čechách, in: Květoslava Kučerová, Eva Tkáčiková (vyd.), Náboženské a sociálne hnutie v Uhorsku a v Čechách, Bratislava 1995, s. 100–107.
- ³² Pistoris byl mezi lety 1509 a 1517 společně s některými jinými moravskými premonstráty, kteří se později taktéž přiklonili k reformaci, imatrikulován ve Vídni, srov. Schrauf, Matrikel der ungarischen Nation, s. 86, 164, 175.
- ³³ Srov. Gregor Wolný, Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften, Brünn 1853–1863, 2. oddíl: Brünnner Diözese, sv. 2, s. 112f.; Franz Gall, Willy Szaivert, Die Matrikel der Universität Wien, sv. 2–3, Registerbände, Wien – Köln – Graz 1959–1971, sv. 2, s. 33.
- ³⁴ Ladislaus Juhász (ed.), Stephanus Taurinus Olomucensis, Stauromachia, id est Cruciatorum Servile Bellum (Servilis belli Pannonici libri V), Budapest 1944 (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum, saeculum XVI), s. 53ff.; srov. Josef Hejnic, Jan Martínek (vyd.), Rukověť, sv. 5, 1982, s. 335–337; Conradin Bonorand, Vadians Humanistenkorrespondenz mit Schülern und Freunden aus seiner Wiener Zeit: Personenkommentar IV zum Vadianischen Briefwerk, St. Gallen 1988 (Vadian-Studien, 15), s. 198–201.
- ³⁵ K olomouckému humanistickému kruhu srov. Peter Wörster, Der Olmützer Humanistekreis und Stanislav Thurzó, in: Hans-Bernd Harder und Hans Rothe (vyd.), Studien zum Humanismus in den Böhmischeschen

Ländern, Köln und Wien 1988 (Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der Slawischen Studien, 11; Bausteine zur Geschichte der Literatur bei den Slawen, 29), s. 21–37; týž, Humanismus in Olmütz. Landesbeschreibung, Stadtlob und Geschichtsschreibung in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, Marburg 1994 (Kultur- und geistesgeschichtliche Ostmitteleuropa-Studien, 5); Ivo Hlobil – Eduard Petrů, Humanism and the Early Renaissance in Moravia, Olomouc 1999, s. 36–54, 165–187. – K humanistickým sodalitám srov. Moritz Csáky, Die „Sodalitas litteraria Danubiana“: historische Realität oder poetische Fiktion des Conrad Celtis?, in: Herbert Zeman (vyd.): Die österreichische Literatur. Eine Dokumentation ihrer literarhistorischen Entwicklung, sv. 1: Ihr Profil von den Anfängen im Mittelalter bis ins 18. Jahrhundert (1050–1750), díl 2, Graz 1986 s. 739–758.

³⁶ Na nejdůležitější prameny o Martinu Göschlovi a Andreasi Fischerovi před jejich obrácením k reformaci je odkazováno in: Oldřich Králík, Dvě zprávy o olomouckých humanistech, in: Časopis Matice moravské 68 (1948), s. 283–327; k Fischerovi srov. Martin Rothkegel, Andreas Fischer: Neue Forschungen zur Biographie eines bekannten Unbekannten. In: Jahrbuch für die Geschichte des Protestantismus in Österreich 121 (2005), s. 325–351.

³⁷ Srov. Oldřich Králík, Moravský humanista Wolfgang Heiligmaier, in: Listy filologické 72 (1948), s. 191–202; Rukověť, sv. 2, 1966, s. 252f.; Werner Näf, Vadian und seine Stadt St. Gallen, sv. 1: Bis 1518. Humanist in Wien, St. Gallen 1944, s. 208, 203–205, sv. 2: 1518 bis 1551. Bürgermeister und Reformator von St. Gallen, St. Gallen 1957, s. 476; Bonorand, Personenkommentar IV, s. 90–92.

³⁸ Srov. *Orationes Viennae Austriae ad divum Maximilianum caes. aug. aliosque illustrissimos principes habitae in celeberrimo trium regum ad Caes. conventu anno M. D. XV.* (Wien: Hieronymus Victor, 1516), ll. R2v – S1r. Srov. Näf, Vadian, sv. 1, s. 223f.

³⁹ Srov. Martin Rothkegel, Täufer, Spiritualist, Antitrinitarier und Nikodemit: Jakob Kautz als Schulmeister in Mähren, in: Mennonitische Geschichtsblätter 57 (2000), s. 51–88.

⁴⁰ Srov. Martin Rothkegel und Udo Benzenhöfer, Paracelsus in Mährisch Kromau und Znaim im Jahr 1537, in: Geschichte der Pharmazie 53 (2001), s. 49–57.

⁴¹ Srov. Emil Arbenz, Hermann Wartmann (vyd.), Vadianische Briefsammlung, St. Gallen 1888–1905 (Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte, hg. vom Historischen Verein in St. Gallen), sv. 5, s. 563f., č. 1063.

⁴² Heiligmaier zaznamenává v gruntovní knize města Jemnice, jíž sám založil, koupi domu realizovanou Andreasem Fischerem v roce 1539 a prodej domu tímtež v roce 1540, in: Státní okresní archiv Třebíč, pob. Moravské Budějovice, Archiv města Jemnice, inv. č. 41, Gruntovní kniha domů a pozemků (1535–1697).

⁴³ Srov. Richter a. j. (vyd.), Mikulov; Joachim Bahlcke, Winfried Eberhard, Miloslav Polívka (vyd.), Böhmen und Mähren, Stuttgart 1998 (Handbuch der historischen Stätten, Kröners Taschenausgabe, 329), s. 411–413; Karel Kuča (vyd.), Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, sv. 3, Praha 1998, s. 874–888; Vrbková (vyd.), Mikulov; Bohumil Samek, Umělecké památky Moravy a Slezska, sv. 2 [J–N], Praha 1999, s. 482–503.

⁴⁴ Starší literaturu o Sorgově tiskárně (např. Hans Bahlow, Die Anfänge des Buchdrucks zu Liegnitz. Ein Beitrag zur Literatur- und Kulturgeschichte des deutschen Ostens, Liegnitz 1928; Zdeněk Václav Tobolka, Knihtiskář Simprecht Sorg-Froschauer, in: Časopis Matice moravské 53 (1929), s. 103–108; Paul Leemann-van Elck, Die Offizin Froschauer. Zürichs berühmte Druckerei im 16. Jahrhundert, Zürich – Leipzig 1940) je třeba doplnit výzkumy Helmuta Clause, in: Laube, Flugschriften, Verzeichnis der Personennamen s. v. Froschauer, Simprecht. – Uvedený Sorgův titulní rámeček z roku 1526 později (1533, 1553) nalezl uplatnění v některých českých tiscích Alexandra Aujezdeckého, srov. Jerzy Nalepa, Nowo odkryte stare drukie czeskie w Lundzie: „Prognostyka polska“ na rok 1533 Michala z Wislicy i fragment „Iudicium“ na rok 1534, in: Slavica Lundensia 5 (Litteraria), Lund 1977, s. 169–184.

⁴⁵ Srov. Tomáš Krejčík, Augustin Käsenbrot a počátky numismatického zájmu v českých zemích, in: Historická Olomouc a její současné problémy III, Olomouc 1980, s. 123–126; J. Cunally, Ancient Coins as Gifts and Tokens of Friendship during the Renaissance, in: Journal of the History of Collections 6 (1994), s. 129–143.

⁴⁶ Srov. Burkhard Seuffert, Bibliothek und Archiv auf Schloß Nikolsburg in Mähren vor 1645, in: Zentralblatt für Bibliothekswesen 42 (1925), s. 249–265, 297–321, zde s. 253.

⁴⁷ Regionální muzeum v Mikulově, inv. č. 4593 (olím: VI 775 Jüttner). Vyobrazení in: Vrbková (vyd.), Mikulov, s. 49, s vysvětlivkou: „It probably belonged to the 16th century Protestant congregation that worshipped at today’s St. John the Baptist.“ Dále více nepublikováno.

⁴⁸ Sdělení paní zástupkyně ředitele Ing. Stanislavy Vrbkové, Regionální muzeum v Mikulově, které také děkuje za laskavé svolení k výzkumu poháru s mincemi.

- ⁴⁹ Srov. Od gotiky k renesanci, sv. III: Olomoucko, Olomouc 1999, s. 69–77, č. 36 (zlatá miska Augustina Morava, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Grünes Gewölbe, inv. č. IV 40); jiné mincemi osázené nádoby obdrželi Erasmus Rotterdamský a Beatus Rhenanus od olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1471–1540).
- ⁵⁰ Srovnání objektu s vyobrazeními v příslušných rukojetích ukazuje, že se jedná (zvláště stran odlitku) o relativně rozšířenou Husovu medaili, která byla ve starší literatuře připisována Hieronymu Magdeburgerovi (srov. Viktor Katz, Die erzgebirgische Prägemedaille des XVI. Jahrhunderts, Praha 1932, s. 69, č. 72, vyobrazení XI–6), nověji naproti tomu Hieronymu Dietrichovi (srov. Kunst der Reformationszeit, Staatliche Museen zu Berlin, Hauptstadt der DDR, Ausstellung im Alten Museum vom 26. August bis 13. November 1983, Berlin 1983, s. 380, č. F 171).
- ⁵¹ Tak běduje Fabri nad Hubmaierovou popravou (nově otištěno in: Laube [vyd.], Flugschriften, sv. 2, s. 581), „das viel verstockter und verkerter maulchristen seind, so an viel orten geredt, man hab yhm unrecht gethan, er sey ein merterer vor Gott, er sey wie Joannes Huss unschuldiglich verbrent.“ (že je mnoho zatvrzelých a falešných křesťanů, kteří na mnoha místech říkají, že mu učinili bezpráví, že je mučedníkem před Bohem, že je upálen nespravedlivě jako Jan Hus.)
- ⁵² Univerzitní knižnice v Bratislavě, sign.: XXI F 19028, ll. 228r – 231v, částečný opis husitského textu původně z 15. století, vydaného tiskem Otto Brunfelsem: *Geistlicher Blüthandel Johannis Hussz*, (Straßburg: Johannes Schott, 1525).
- ⁵³ Srov. Seuffert, Bibliothek und Archiv.
- ⁵⁴ Srov. Anselm Schubert, Täuferturn und Humanismus. Kurze Anmerkungen zu einer langen Forschungsdebatte, in: *Mennonitische Geschichtsblätter* 64 (2007), s. 7–26.
- ⁵⁵ Srov. Jarold K. Zeman, *The Anabaptists and the Czech Brethren in Moravia 1526–1628. A Study of Origins and Contacts*, The Hague – Paris 1969. Zeman se domníval, že v případě mikulovských křtěnců se jednalo o sbor uprchlíků, kteří na snašenlivé Moravě našli útočiště před pronásledováním v sousedních jazykově německých zemích.

Martin Rothkegel

Foes and friends of art

Iconoclasm and Renaissance art from the Mikulov Anabaptist reformation (1526–1535)

This cultural historical study is devoted to the phenomenon of the Mikulov Reformation and its relation to art in the 1520s and 30s, a little-known period of the history of this town. In the mid-1520s Mikulov saw the arrival of former professor of theology from Ingolstadt and Anabaptist preacher Doctor Bathasar Hubmaier († 1528), who with the support of Leonhard of Liechtenstein and the ordaining bishop of Olomouc Martin Göschl undertook a reformation the aim of which was the deep renewal of the church, focused on the New Testament teachings of the practices of the first Christian communities. Part of these reforms was a revision of the relation between the new church institution and the standard forms of cultural expression at that time, based on the new formulations of a number of theological questions. The result was an outbreak of iconoclasm that caused protests by Catholic Church authorities, for example Johann Fabri, advisor and confessor to Ferdinand I, later Bishop of Vienna. These polemics from officials who vehemently rejected the destruction by the Mikulov reformers of the material decorations of the church, give us valuable evidence of the cultural preferences of Mikulov's Anabaptist preachers, which were based on a positive attitude towards Renaissance humanism. These sources tell us of the Anabaptists' interest in collecting antique coins and their love for antique mythology. In this context a coin goblet is displayed which was found in 1945 at the chateau in Mikulov, and which is now part of the collection of the Regional Museum in Mikulov.

